

11.
GYÍMESI ÉVA
HELYZET ÉS HELYZETTUDAT. ELŐADÁS

Bukarest, 1986. november 10.

A *Gyöngy és homok* című kézirat⁷² – amelynek a problematikáját a továbbiakban vázolni szeretném – elméleti magja tulajdonképpen 1981-ben fogant meg, és a tanulmány egy rövid első változata le is zárult 1982 januárjában. A jelenlegi, kifejtettebb forma tehát későbbi. A kifejtésre az kényszerített, hogy a közkezen forgó ideológiai szakirodalom arra a jelenségre, amelyet én meg szerettem volna ismerni – irodalmári szemszögből –, meglehetősen rendezetlen képet mutatott, legalábbis az én számomra. Ebben a fogalmi rendezetlenségben próbáltam valami rendet teremteni. A sokféle egymással ellentétes, egymással polemizáló vagy egymást keresztező terminust félretéve, egy lehetséges ideológiaelemzés alapfogalmait, alapkategóriáit igyekeztem meghatározni, amelyekkel minden ideológiát elemezni lehet, és amelyek – így – a transzszilvanizmusra is alkalmazhatók. Azért a transzszilvanizmusra, mert az a két világháború közötti romániai magyar irodalomnak – de felfogásom szerint a mainak is – egyik meghatározó eszmei háttere. Erről még annyit, hogy beszélhetünk neotranszszilvanizmusról is; a tanulmányban több példát is felhozok a transzszilvanizmust folytató értékalakzatokra az 1944 utáni romániai magyar irodalomból. De fontosnak látszik, hogy más ideológiákra is alkalmazható elméleti fogalmakkal éljünk, és nem a mi helyi szempontjaink és érdekeink alakítsák a saját ideológiai hagyományainkat vizsgáló apparátust. Mások számára is érthető, továbbadható, ellenőrizhető ismereteket kell közvetítenünk, és ezt

⁷² Lásd a 2. sz. jegyzetet.

csak úgy tehetjük, ha az a fogalmi nyelvezet, amelyet használunk, alkalmas más ideológiák vizsgálatára is.

Kézefekvőnek látszott a helyzetnek mint minden társadalmi érdekeltséget meghatározó szociális pozíciónak és a helyzetet lereagáló, arra reflektáló tudati elemeknek a tisztázása. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt a *helyzettudat* kategóriája merült fel, amely minden adott, bizonyos helyzetben élő társadalmi csoportnak a helyzetre való reflektálása, továbbá az *identitástudat* mint az ideológia másik alkotóeleme, amely egy adott helyzetben az adott csoport öndefiniálásának, kollektív én-képének tekinthető. A tanulmány második fejezete a már kialakított fogalmi apparátus, a lehetőség szerint rendszerszerűen levezetett meghatározások után próbálja azokat alkalmazni. Megjegyzem, hogy a *helyzettudat* kategóriája mint terminus Benkő Samutól származik, de a tartalmát én határoztam meg, az *identitástudat* meghatározásakor pedig visszamentem a logikai definícióig, az azonosság-különbözőség dialektikájáig, és a filozófiai és szociálpszichológiai lépéseken át jutottam el a *csoportidentitás* értelmezéséig. Részletekbe nem mentem bele. Ragaszkodtam ahhoz, hogy a logikai definícióból induljak ki, tehát az absztrakt felől közelítsek a konkrét felé. Mindezt gyorsan futottam be, mert nekem operatív fogalomra, fogalmakra volt szükségem.

Az alkalmazások során kimutattam, hogy a transzszilvanizmus a *helyzettudat* és *identitástudat* közötti sajátosan diszharmonikus viszony ideológiai leképezése. A történelmi-politikai konstelláció – a kisebbségi léthelyzet – a diszkontinuitás mozzanataként jelentkezett a magyarságtudat, a nemzeti önazonosság folytonosságában. Nyilvánvaló, hogy minden társadalomra, illetve minden társadalmi csoportra jellemző a *helyzettudat* és *identitástudat* közötti diszharmónia, hiszen az *identitástudat* mindig az én-ideálhoz, az ideális én-képhez való imperatívuszokkal kicövekezett ragaszkodás, amihez képest a helyzet mindig korlátozást jelent. A kisebbségi diszharmónia magától értetődően erőteljesebb volt, mert egy hátrányos helyzetbe került csoport önmeghatározását fejezte ki.

A transzszilvanizmus ennek a sajátos önmeghatározási igénynek a kifejeződése volt az erdélyi magyar kultúrában. De nem az egyedüli. Mint irodalmárok ideológiája szükségképpen egy csomó nem ideológiai elemet is tartalmaz, és éppen ezért talán túlzás is ideológiának nevezni. Tény az, hogy korántsem olyan rendszeres, fogalmi nyelven kifejtett és ütőképes, mint például a Magyar Kisebbség Jakabffy Elemérének és a köréje csoportosuló jogászoknak az ideológiája. Nagyon sajnálom, hogy akkor, amikor ezt a tanulmányt írni kezdtem, még nem járt a kezemben a Magyar Kisebbség, sem Balázs Sándornak a Magyar Kisebbségről szóló kéziratot monográfiája, mert ez az ideológiai képlet kítűnő viszonyítási pontként szolgálhatott volna számomra. Fel is merült bennem a kérdés, hogy jó lenne megnézni, hogy helyzetudat és identitásudat viszonya hogyan is mutatkozik meg a Jakabffy Elemérék ideológiájában, amely szerintem potenciálisan egy parlamentáris rendszerben – egy ideális rendszerre gondolok – reális esélyekkel induló ideológia lehetett volna. Ez egyben az általam választott két alapkategória verifikálása szempontjából is hasznosnak bizonyulhatna.

Említettem, hogy a transzszilvanizmus irodalmárok ideológiája – nyilván én is azért fordultam eredetileg ebbe az irányba, mert magam is irodalmár vagyok, nem pedig ideológus –, amiből következik, hogy számára az esztétikai és erkölcsi vonások a döntőek. A transzszilvanizmus jellegzetesen erkölcsközpontú ideológia, és kiválóan alkalmas arra, hogy a helyzet és identitás, a kisebbségi sors és a magyarságtudat között feszülő diszharmóniát tompítsa, enyhítse, feloldja. Éspedig azzal, hogy éppen a mindennapi élet negatív effektusaiból, fájdalmas hatásaiból építkezve, kitermel egy erkölcsi szempontból pozitív effektust. Mely erkölcsi-ség aztán esztétikai értékteremtő tényezővé válik. Ez a transzszilvanizmus eredeti képlete: kicsiny lehetőségek közepette, nagy szellemi erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellemmé lenni – ez a Makkai-féle program. Vagy: a kisebbségi értelmiségi küldetése az, hogy – akárcsak a gyöngyragyó – a fájdalomból az erkölcsi és

szellemi értékek igazgyöngyét teremtsen meg. Ezt a vonulatot irodalmi példák segítségével vizsgáltam, és igyekeztem kimutatni, hogy azok, akik magukévá tették, illetve magukévá teszik ezt az etikát, a szenvedés elfogadását és a helytállás, az átvészelés, az értékmegőrzés és értékteremtés attitűdjét, azok számára ez személyes megoldást jelenthet, hogy ne mondjam, üdvtanként funkcionál, de nyilvánvaló, hogy nem lehet tömeghatékony. Csak azok tudják magukévá tenni, akik hittel élik meg ezt a kérdést ugyanúgy, ahogy, teszem azt, Tompa László megélte, és akik maguk is alkotó emberek, és így az önmegvalósítás terén az adott korlátok közepette is bizonyos lehetőségekkel rendelkeznek. A tudományművelésben például ez már nem lehetséges, mert a tudományban a „kicsiny lehetőségek” a tudományosság egyetemes ismérveiről való lemondást jelentik. A művészetben talán nem.

A transzszilvanizmus természetes módon kiváltott egy sajátos ellenhatást, a helyzettel ugyancsak etikailag és esztétikailag szembesülő alkotók részéről, akik élvén ezt a diszharmóniát, ugyanúgy ahogy a transzszilvanista attitűdöt elfogadják élik, velük ellentétben nem annak feloldására, hanem uralására törekednek. Uralják mégpedig iróniával, intellektuálisan felülemelkedve: a diszharmóniát fel nem oldva, a sebet nyitva hagyva, a mocskot, az izzadtságot, a dolgok fonákját, visszáját felmutatva a helyzet tartathatatlanul feszült voltára döbbszentenek rá. Ennek a magatartásnak az első pregnáns képviselője nálunk Szilágyi Domokos, az ellenpélda, a feloldhatatlan szomorúság költője, aki nem tudja elviselni, hogy „mocskok által” jussunk „kincshez”. Ő nagyon tételesen fogalmazta meg azt az ironikus magatartást, amely inkább a mocskokra és az izzadtságra helyezi a hangsúlyt a mindent átesztetizáló hagyományos transzszilvanista vonallal szemben.

Szilágyi Domokos költészetében fejeződik ki a legtisztábban Kierkegaard ironikus szubjektumának a jelen helyzetet elutasító attitűdje, amely nem jelent elfordulást a jelentől, hanem olyan viszonyulást a jelenhez, amely pontosan iróniája, tragikus iróniája révén – mert ez az irónia nem a cinizmus és nem a teljes fölény,

hanem a tehetetlenség iróniája – a kívülállásban gyökerező autonómia megőrzésére szólít fel, a düh és dac elemi élményét nem poétizálja át, hanem a lázadás, a léttel szembeni lázadás nyersanyagává teszi. A helyzetet szét kell bontani, szét kell szedni elemeire, mert csak így lehetünk úrrá fölötte.

Ez a *Gyöngy és homok* című kézirat rövid váza. A szövegben „kurzívval szedendő” irodalmi példák, esszéisztikus betétek illusztrálják a szigorúbb fogalmi elemzések eredményeit. Mivel a kézirat – mint említettem – lényegében régebbi, mint 1985-ös végleges formába öntése, az azóta eltelt hosszú időszak alatt természetesen módon én magam is reflektáltam a saját munkámra, amit legújabban a tanulmányom problematikájához hozzászóló, azt elemző írások⁷³ is serkentettek.

Először a helyzet értelmezésével kapcsolatban szeretnék egy szubjektív vallomást tenni. Csak üdvözölni tudom azt a tényt, hogy a mi legszűkebben értelmezett helyzetünk, azoknak a helyzetek, akik itt vagyunk és akik még távol vannak, de ide kívánczónak, tehát a mi helyzetünk, az a bizonyos perem-lét, kihívott, kitermelt magából egy ilyen kört, mint amilyen a Limes. Nagy megrendüléssel olvastam Molnár Gusztáv bevezető előadását, mert kifejezett valamit, ami régóta mocorgott már bennünk. De nemcsak hogy elismerem egy ilyen kezdeményezés létjogosultságát, hanem hozzátenném azt is, hogy van egy olyan talán tévhitem, hogy az egész magyarságnak, nemcsak a romániaiak, hanem az össznemzetnek – beleértve a világon szétszórtan élő magyarságot is – érdeke, hogy mi ebben a perem-létben megmaradjunk. Nem pusztán biológiailag, és nem is úgy, ahogy a transzszilvanisták is meg akartak maradni, hanem a magyar nemzet részeként, még ha kisebbségi helyzetben is. Azért, hogy azokat az értékeket, amelyek nem a mi értékeink, a székelyeké, a bihariaké, hanem az összmagyarság értékei, föltárjuk, rögzítsük, ne hagyjuk elpusztítani. Ez az egyetlen racionális érv, amely ma engem visszatart az

⁷³ Balázs Sándor, Fábíán Ernő és Salat Levente tanulmányai.

elmenéstől. Nem mondom, hogy nincsenek egyéb érveim is, de ez az egyetlen, amely az intellektust is megnyugtatja, amely megbékíti az elmét.

Tehát a helyzet. Miért kell a kategóriákat olyan alaposan körüljárni? Azért, hogy ne essünk az elfogultság hibájába, hogy helyzetünk meghatározását, önreflexiónkat ne befolyásolja az a tény, hogy éppen benne vagyunk. Próbáljuk meg úgy szemlélni helyzetünket – azt hiszem, Fábrián Ernő meg is fogalmazza ezt a tanulmányomhoz írt hozzászólása vége felé –, hogy benne lévén, benne élvén kívülről is, önmagunktól eltávolodva is lássuk önmagunkat. Ezt könnyíti meg számunkra a verifikálható kategóriák használata.

Az egyik lehetséges vitapont az én értelmezéssel kapcsolatban az lehet, hogy vajon a helyzet önmagában véve értékes-e vagy nem, hogy önmagában véve axiológiai megítélés alá esik-e vagy nem. Én a helyzet meghatározásának több rétegét különböztetném meg. Ezzel a pontosítással talán közelebb juthatunk a kérdés megértéséhez, ha nem is feltétlenül az egyetértéshez. Mindenekelőtt van egy történelmi-politikai tényállás, például az osztályhelyzet. Vajon ez önmagában véve értékes-e vagy nem? Lehet-e ezt önmagában pozitívnek vagy negatívnak tekinteni? Vajon összehasonlítható-e egy arisztokrata 1944 előtti és 1944 utáni helyzete? Ugyanaz az ember a korábbi uralmi helyzetből 1944 után kényszermunkatáborba, a Duna-csatornához stb. kerül. A kérdésem tehát az: a helyzet önmagában véve minősíthető-e eleve negatívnak? Vajon nem a konkrét jogi státus-e az, ami minősíti a helyzetet? Illetve a jogi-politikai-hatalmi viszonyok. Ugyanaz az osztályhelyzet más politikai kontextusban más minősítést kap.

A kisebbségi helyzet egyik meghatározó összetevője a demográfiai arány. Ez vajon önmagában véve minősít-e minket? Nézzük meg például a finn-svéd demográfiai arányt, vagy a magyarországi magyar-német és magyar-román és az itteni román-magyar arányt. A finnországi svédek, a magyarországi németek és a romániai magyarok egyképpen kisebbségi helyzetben vannak. Az arányszámuk önmagában véve minősíthető-e pozitívnak vagy

negatívnak? Nyilvánvaló, hogy Finnországban svédnek lenni egészen más, mint Romániában magyarnak lenni és megint más magyarnak lenni itt, mint románnak lenni Magyarországon. Ezért kétlem én, hogy indokolt volna a jogi státus rendezettségétől vagy el nem rendezettségétől függetlenül, a kisebbségi helyzetet mint olyat negatíván minősíteni. A magyarvizsla, mondja Mózes Attila egy novellájában, akkor jön rá arra, hogy ő magyarvizsla, amikor oldalba rúgják.

Balázs Sándor reflexiójában azt állítja, hogy a kisebbségi mivolt mint olyan – minőség. Ez egy nagyon megfontolandó filozófiai gondolatmenet részeként hangzik el, ami engem is arra készítet, hogy újragondoljam a kérdést. Mégis megjegyzem, hogy szerintem a kisebbségi helyzet, a kisebbségi lét mint minőség csak akkor válik problémává, amikor veszélybe kerül az identitás. Amíg nincs veszélyben az identitás, addig a kisebbségi lét nem minősít engem, nem tesz mássá, mint ami vagyok. Ha például svéd vagyok Finnországban, nemzeti mivoltomban nem korlátoz semmi. Egy pluralista struktúrában lényegében mindenki egyenlő esélyekkel indul. Dél-Afrikában pedig egyenesen fordított a helyzet: ott a kisebbség nyomja el a többséget. Tehát a kisebbségi mivolt önmagában véve nem axiológiai kérdés.

Molnár Gusztáv szerint a mi 1918 utáni történelmünknek három szakasza van: a kisebbségi, a nemzetiségi és a diaszpórakorszak. Én ezzel alapvetően egyet is értek, amennyiben az egyes szakaszok elkülönítésének kritériuma éppen a jogi státus, a kisebbségi kérdés hatalmi elrendezésének a módja. A kérdést hasonlóképpen közelítette meg Pongrácz Kálmán még a két világháború közötti korszakban, a Magyar Kisebbségben megjelent egyik tanulmányában.⁷⁴ Ő mutatott rá arra, hogy a szórvány mivolt nem a szétszórtságot jelenti, hanem a kisebbségi önszervezés lehetetlen-

⁷⁴ Vö.: Pongrácz Kálmán: *Szemponatok a nemzeti és kisebbségi kérdés bírálatahoz. A szórányvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben.* Magyar Kisebbség, 17. évf. 5. sz; 1938. márc. 1.

ségét, a kollektív jogok teljes hiányát. Nem ártana tehát leszögezni, hogy a diaszpóra-korszakban demográfiailag lényegében ugyanarról a helyzetről van szó, a kisebbségi-, nemzetiségi- vagy diaszpóra-mivoltot nem a demográfiai helyzet határozza meg.

A lényeg az, hogy világosan elkülönítsük egymástól a kisebbségi helyzet általános ismérveit és a mi – mostani – alig elviselhető állapotunkat. A fogalomnak van egy konstans és van egy változó ismérve. Lehet, hogy ez szórszálhasogatásnak tűnik, de meggyőződésem, hogy csak így kerülhetjük el a szubjektívizmust, csak így lehetünk elfogulatlanok – önmagunkkal szemben is.

12. AZ ELŐADÁS VITÁJA

Bukarest, 1986. november 10.

Résztevők: Balázs Sándor, Bíró Béla, Fábíán Ernő, Gyímesi Éva, Lőrincz Csaba, Molnár Gusztáv, Salat Levente, Szilágyi N. Sándor

– *Balázs S.:* Én körülbelül harminc oldalon reflektáltam a Gyímesi Éva tanulmányára⁷⁵, úgy hogy nem térek ki arra, amit már megírtam. Most csak egy kérdésem volna. Úgy tűnik nekem, mint ha Éva különválasztaná a helyzetet és a jogi keretet. Vajon létezik-e olyan helyzet, amely nem valamilyen jogi keretben jelenik meg? Szerintem nem. A helyzetet eleve a jogi keret teszi helyzetté. Ha pedig ez így igaz, akkor az axiológiai értékelés kérdése is másképp tevődik fel. Ha a helyzetbe beleértjük – és valamilyen módon bele kell értenünk – a jogi szervezettséget is, akkor magát a helyzetet kell axiológiailag minősítenünk.

– *Gyímesi E.:* De akkor nem zárjuk-e ki az összehasonlítás, az analógia lehetőségét? Azt, hogy a kisebbségi helyzet különböző elrendeződései között analogikus alapon tehesünk különbséget? Ha mi a jogi keretet magát *helyzetként* minősítjük, akkor hogyan teremtünk analógiát a finnországi svédok helyzete és a mi itteni helyzetünk között?

– *Balázs S.:* Ezek más-más helyzetek, amelyeket ennek megfelelően különféleképpen kell értékelni.

– *Gyímesi É.:* És a mennyiség és minőség között logikailag miért nem teszünk különbséget? A mennyiségünk – a számarányunk – és a jogi helyzetünk által meghatározott minőségünk között?

⁷⁵ Lásd a 31. sz. jegyzetet.

– *Fábián E.*: A jogi keret értelmezésével vigyázni kell. Én értem az Éva intencióját, és egyet is értek vele, de nem szabad összetéveszteni a szövegekben kodifikált jogi keretet – ami valójában látszatjog – és a valóságot.

– *Balázs S.*: Éva nem a látszatra, hanem a valóságos jogi helyzetre gondol.

– *Fábián E.*: Csakhogy ez épp a jognélküliség helyzete!

– *Szilágyi N. S.*: *Úgy látom, hogy itt definícióbeli különbség áll fenn. Az egyik álláspont szerint a helyzet definíciója egyszerűen az, hogy egy többségi közösségen belül van egy kisebbségi csoport, és ebben a definíció kimerül, a másik szerint viszont a helyzet definíciójába beleértődik a jogi keret is. Ameddig ezt a két különböző definíciót nem hozzuk közös nevezőre, illetve nem döntjük el, hogy melyik szerint akarunk tovább beszélni, addig nincs lehetőség a vitára. Először is a szó jelentését kell tisztázni. Én nagyon jól el tudom képzelni azt a definíciót, amelyet Éva adott, hogy ti. van egy adott helyzet, amelybe – mivel a szavak jelentése úgylégs konvencionális – nem értünk bele többet, mint azt, hogy van egy bizonyos többségi keretbe ágyazódó kisebbség. Ez nem zárja ki azt, hogy hozzátegyük: minden egyes ilyen helyzethez kapcsolódik, mindegyikre ráépül egy bizonyos jogi keret, vagy ő maga épül rá egy bizonyos jogi keretre, sőt ezt le is lehet szögezni, és a fogalom definiálása után ahhoz mint állítmányt kapcsolhatjuk azt a kijelentést, hogy minden ilyen kisebbségi helyzet egy sajátos jogi kerethez kapcsolódik, ami viszont nem jelenti azt, hogy a jogi keretet is bele kell foglalni a definícióba.*

– *Molnár G.*: Az Éva értékmentes helyzetre vonatkozó hipotézisével kapcsolatban azt jegyezném meg, hogy a jogi kerettől elvonkozottatva tekintett puszta többségi-kisebbségi viszony is *eleve* minőségi jellegű. A legeszményibb jogi kerethez kapcsolódó kisebbségi helyzet is veszteségként jelenik meg számunkra ahhoz a helyzethez viszonyítva, amelyből 1919-ben a történelem kiszakított bennünket. Minket *mint nemzetet* olyan trauma ért, amelytől a legeszményibb jogi státus birtokában, még egy potenciális „finnor-

szági” helyzetben sem tekinthetnénk el. Mi valamit visszavonhatatlanul elveszítettünk. Ahhoz, hogy ezt a „mennysiségi” helyzetet ne érezzük minőséginek, ne érezzük veszteségnek, ahhoz a világnak, vagy legalábbis Európa e régiójának a maga egészében túl kellene jutnia a nemzet-haza szimbiózison. Akkor talán nem keletkezne feszültség helyzetadatunk és identitástudatunk között, pontosabban – az én fogalom-használatomban – nem teremtődne újra és újra, elkerülhetetlenül magában a helyzetadatban egy tragikus, feloldhatatlan feszültség. Helyzetünk – bárhogyan is nézzük – mindenképpen tragikus helyzet, mert változtatni nem tudhatunk rajta. Azon nem tudunk változtatni, amin egy – elképzelhető – itteni belpolitikai változás sem változtatna. Helyzetünknek van tehát egy olyan alapminősége, amely független a jogi státusunktól. Mert mi *valahonnan* kerültünk kisebbségbe. Nem úgy vagyunk kisebbségek, mint azok, akik mindig is – legalábbis az újkortól errefelé, amióta a dolognak van történelmi relevanciája – azok voltak.

– *Szilágyi N. S.*: Két megjegyzésem volna az itt felmerült különféle helyzetértelmezésekkel kapcsolatban, ami a továbbgondolás szempontjából esetleg fontos lehet. Az egyik az, hogy – mint már mondtam – én nem tartom feltétlenül fontosnak bevenni a helyzet-definícióba a jogi háttérrel és környezetet is, mert ezzel valóban annyira egyediesítenék a különböző helyzeteket, hogy az összevetés gyakorlatilag lehetetlenné válna. A helyzet bizonyos tipológiája azonban elképzelhető. Vannak olyan helyzetek, amelyek önmagukban tényleg se nem értékesek, se nem értéktelenek, de alkalmasak lehetnek arra, hogy értékek szülessenek bennük vagy belőlük. Viszont vannak olyan típusú helyzetek is, amelyek erre kevesebb lehetőséget nyújtanak. Más típusú a Szovjetunióban élő cseremiszek helyzete, és megint más a Romániában élő magyaroké. Tudniillik a cseremiszek soha nem is szerveződtek állammá, ami őket így másoktól elkülöníthette volna. Mi viszont egy államból kiszakadva váltunk kisebbséggé. Ez, akárhogy is nézzük, két különböző helyzet.

A másik megjegyzésem a számarányokkal kapcsolatos. Nem tartom megfelelőnek a számarányokban való gondolkodást. Nem annyira a százalék a fontos, mint inkább az abszolút számban kisebb vagy nagyobb kisebbségi csoportok közötti különbség. Egészen más a helyzete egy másfélmilliós kisebbségnek – függetlenül attól, hogy a többség hétmilliós vagy hetvenmilliós lélekszámú –, mint például a nyolcezres korjácoknak Kamcsatkában. Ez a lehetőségek szempontjából azért fontos, mert már csak a tehetségek megjelenésének statisztikai valószínűségét nézve is, sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy másfélmilliós népesség számottevő kulturális értékeket tudjon felmutatni. De nemcsak a tehetségek statisztikai valószínűségéről van itt szó, hanem például egy minden ízében strukturált intézményrendszer kiépítésének legalább az elvi esélyeiről, ami a kulturális értékteremtésnek elengedhetetlen feltétele. Ami persze nem jelenti azt, hogy a legkisebb számú népességet is ne tekintenénk önmagában – pusztán nyelve és sajátos szokásai által – kulturális értéknek. Ezért különösen fájdalmas számunkra az, hogy – a maradék – intézményeinket érte az utóbbi időben nagy károsodás.

Ez ott kapcsolódik a Guszti által mondottakhoz, hogy abban az esetben, amikor olyan típusú közösségről van szó, amelyik leszákad a maga anyaközösségéről, ha történetileg nézzük a kérdést – és nyilván így kell néznünk –, akkor egy ilyen közösség számára az új, kisebbségi helyzet mindenképpen eleve veszteségként, sajátos értékhelyzetként jelenik meg, akárhogyan állítjuk is mi elméleti szinten azt, hogy a történetiséget kikapcsolva, pusztán önmagában nézve a dolgot, maga a helyzet se nem értékes, se nem értéktelen. Mert a közösség ezt a helyzetet – a jogi státustól függetlenül, akármilyen legyen is a jogi helyzet – mindenképpen értékvesztésként éli át.

– *Gyimesi É.*: De mi lesz akkor a herderi kultúrnemzet-meghatározással, amely szerint Kelet-Közép-Európában a nemzetiiség nem az államalkotásban definiálódik, hanem mint nyelvi-kulturális-etnikai közösség, amely nem köthető államhatárokhöz?

Ha ezt tekintjük a nemzet definíciójának – és szerintem, ezt kell annak tekintenünk –, ha a nemzet kritériuma evidens módon a nyelvi-kulturális összetartozás, és nem az államon belüli összetartozás, vajon nem jutunk-e ellentmondáshoz akkor, ha a kisebbségi helyzetet tragikusnak és hátrányosnak tekintjük?

– *Molnár G.*: Abban a bizonyos bevezető előadásban én is azt hangsúlyoztam, hogy nagy hiba volna azt hinni, hogy autentikus nemzeti nézőpontot csak a magyar államon belül lehet képviselni vagy érvényesíteni. Mi itt, állam nélkül, pontosabban egy idegen állammal a nyakunkon, szintén egy lehetséges nemzeti nézőpontot képviselünk, amely nem szűkebb, hanem éppenséggel tágabb, mint az „államnemzeti” nézőpont. Involválja a hazát, de a haza nemlétét, a haza elvesztését is. És a szörnyű – vagy kevésbé emfaticusan úgy is mondhatnám: a legérdekesebb – az, hogy mi nemcsak az egykori, 1918-as vagy 1944-es hazát veszítettük el, hanem immár azt a potenciális hazát is, amelyet épp vesztes mivoltunk folytán „nyertünk el” vagy fedeztünk fel. Ez a másodlagos hazavesztés, álmaink és ábrándjaink elvesztése, azt hiszem, van olyan fájdalmas, mint a kétszer is átélt igazi volt. Nemrég néztem át a bukaresti Akadémiai Könyvtárban Bajcsy-Zsilinszky Endre *Transylvania: Past and Present* című, 1944-ben Genfben megjelent kötetét.⁷⁶ (Azt, hogy megvan, egyébként Bíró Béla fedezte fel, egyik bukaresti könyvtárazása alkalmával.)

Bajcsy-Zsilinszky elgondolása csodálatos. Erdély autonóm körzetekre (bánságokra) való felosztása a történelmi Magyarország keretében valóban radikálisan megoldotta volna az erdélyi kérdést – csak éppen hetven évvel korábban kellett volna előterjeszteni, és főként *megvalósítani*. De mi akkor csak az osztrákokkal akartunk kiegyezni. Ezért a történelmi mulasztásért borzasztó árat kellett fizetnünk, tudjuk. Különös iróniája a történelemnek, hogy csak

⁷⁶ A kötet, amelynek magyar fordítása (*Erdély múltja és jelene*) 1990-ben jelent meg, Göncz Árpád fordításában, nagy botrányt kavart a román sajtóban.

vesztesként juthattunk el a más nemzetiségűek kollektív másságának az elismeréséig. De mi legalább, ha késve is, eljutottunk idáig. A románok sajnos nem jutottak el. Szolzsenyicin mondja valahol a *Gulagban*, hogy az orosz nép legnagyobb tragédiája, hogy – az utóbbi két évszázadban – minden háborút megnyert. Nem tudom, a románok hogy vannak ezzel, nekünk és a többi erdélyi kisebbségnek mindenesetre a tragédiája lett az, hogy a románok minden háborújukat megnyerték, mert ma már nemcsak az ún. kis nemzetiségeknek, hanem az évszázados tradíciókkal rendelkező németeknek, és bizony nekünk is a leplezetlen egyneműsítés programszerű törekvésével kell szembenéznünk. Az a népi-kulturális sokszínűség, amely Erdélynek mégiscsak a sajátja volt az elmúlt évszázadokban, mára alapvetően veszélybe került. A mi eleve traumatikus kisebbségi helyzetünk azért különösen kilátástalan, mert egy olyan többségi nép keretei közé kerültünk, amelynek a hatalmi és értelmiségi elitje teljesen más értékek szerint él, mint mi, amelynek számára a „más” nem érték, és Erdély annál igazabb, annál autentikusabb, minél kevésbé „más”, minél kevésbé különbözik, röviden: minél egyszínűbb. Nyilván vannak kivételek, vannak, akik „másként” gondolkodnak, de azok helyzete sajnos periférikus. Úgy látszik, csak az a nemzet juthat el a tolerancia küszöbéig, amely szembekerült önnön végességével.

– *Bíró B.*: Gondoljunk csak Rebreanu *Ionjának* Titu Herdeleájára, aki a nemzeti eszményt képviseli a regényben, és aki Bukarestbe menet átutazik Kolozsváron, és a vonatban arról álmodozik – megjegyzem: az első világháború előtt vagyunk! –, hogy milyen is lesz az, amikor majd Kolozsváron csak román szót lehet hallani. Nyilvánvaló, hogy más egy nép helyzete akkor, amikor az őt fenyegető veszedelmekkel szemben megfelelő eszközök birtokában védekezhet, amikor szuverenitása birtokában képes önnön helyzetét másokkal szemben meghatározni, és megint más, ha – mint ahogy velünk történt 1919-ben – kicsúszik a kezéből minden tényleges eszköz, amely révén önnön identitását gyakorlatilag is érvényre juttathatná. Ehhez a mindenképpen lényegbevágó hely-

zetkülönbséghez, amely valóban, a legeszményibb jogi keret fennállása esetén is megmutatkozik, a mi esetünkben hozzátevődött az, hogy mi egy olyan népeiséggel kerültünk szembe, amely kezdettől fogva antidemokratikus elképzelésektől fűtötten kezdte el működtetni az ölébe hullott „csodaszert”: a nemzeti állam gépezetét.

Ennek a helyzetnek a fő konfliktuális tartalma számunkra az, hogy a mi nemzeti, nemzetként természetes folytonosságunkat Erdélyben gyakorlatilag felszámolják, nemcsak előre, hanem visszamenőleg is kétségbe vonják. E konfliktuális tartalom miatt mi, etnikai azonosságtudatunk folytonossága mellett, minőségileg teljesen más, gyakorlatilag kilátástalan helyzetbe kerültünk 1919 után. Éva logikusan és következetesen gondolja végig azt, hogy ebben a kilátástalan helyzetben mit tehet az ember, amikor nincs semmilyen cselekvési lehetősége. Hogyan reagálhat a helyzetre? (*Fábián Ernő*höz:) Te ideológiát követelsz, azt mondd, hogy egy kisebbség nem létezhet ideológia nélkül, a jövőről alkotott elképzelések nélkül. De jövőnk nincs, a jövőnket Guszti nagyon pontosan megfogalmazta. Ezért is mondom, hogy Évának igaza van abban, hogy pillanatnyilag az egyetlen dolog, amit tehetünk, az, hogy őrizkedjünk az önáltatástól, a helyzet bármiféle mitizálásától és idealizálásától, mert az végeredményben a tájékozódási képességünket sebzi meg.

– *Fábián E.*: Márpedig az embernek ahhoz, hogy tájékozódni és cselekedni tudjon a világban, éppen ideológiára van szüksége. Ahhoz, hogy a vegetatív létből a cselekvő, öntudatos lét szintjére tudjunk emelkedni, szükségünk van ideológiára, és mivel 1919 után minőségileg valóban más helyzetbe kerültünk, olyan ideológiára volt szükségünk, amely ezt a helyzetet kifejezte. A transzszilvanizmus, amelyet épp ez a szükséglet hívott létre, nem jelentett elszakadást az összmagyarságtól. De voltak és vannak olyan helyzetek egy etnikumon belül, amelyek szükségessé tették és teszik egy differenciált ideológia kialakítását. Ezért tekintem én máig a transzszilvanizmust a mi legértékesebb hagyományunknak. Persze

egészen másként tevődne fel a kérdés, ha volna kialakult intézményrendszerünk, ha volna politikai pártunk. Akkor most talán nem kellene egy sajátos kisebbségi ideológia szükségességéről vitatkoznunk.

- *Molnár G.*: Van nekem erre a „ha volná”-ra vonatkozólag egy, a mi történelmi sorsunk abszurditását nagyon jól kifejező példám. Az Erdélyi Múzeum Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1946. január 25-én megtartott közgyűlésén György Lajos elnöki megnyitójában többek között a következőket mondotta: „Képzeljük el az Erdélyi Nemzeti Múzeum hatalmas palotáját, amelynek egyik szárnyában könyvtára és levéltára székel, megfelelő olvasó- és dolgozótermekkel, a másokban az érem- és régiségtár van elhelyezve, természetesen a képzőművészetnek és néprajznak is külön osztálya van; azután sorban következnek az ásványtár, növénytár és az állattár gazdag gyűjteményei. Tovább az elnökségnek, az igazgatóválasztmánynak, a központi adminisztrációnak irodái tűnnek szemünkbe, természetesen mindenik szakosztálynak megvan a maga ügyviteli helyisége egy kisebb előadóteremmel a szakülések számára, és van egy nagy publikumos díszterem, ahol szüntelenül lüktet a város kulturális szívére. Mozgalmas élet pezseg a Múzeum székházában. A terek állandó látogatottságnak örvendenek, a vidéki és külföldi vendégek el nem mulasztják a gyűjteményeken keresztül betekinteni Erdély magyar kultúrájába, de a helybeliek érdeklődését is folyton ébren tartják a rendszeres múzeumi séták és az alkalmi kiállítások. A tudomány művelői sűrűn tolonganak a szakosztályi helyiségekben, ahol tervek forrnak és kerülnek tervszerű kivitelre. Nincs szükség hírverésre, a panaszok is már rég elnémultak, hogy csak a kiválasztottak szűk rétege ismeri az Erdélyi Nemzeti Múzeumot. A Múzeum székháza az erdélyi magyar tudományosság tekintélyét messze földön hirdeti és képviseli, a most láthatatlant mindenki látja, büszkén a magáénak érzi, s a mögéje tömörülő magyarság az áldozatosság szép példáját nyújtja.

A képzelet szárnyán még tovább lehetne kalandozni – de ereszkedjünk vissza a rideg valóságba. Van-e valaki, aki nem látná helyesnek, sőt nem tartaná múlthatatlanul szükségesnek, hogy ez az elképzelés valóra váljék? Tizenhárom esztendő múlva, 1959. november havában lesz százesztendő évfordulója az Erdélyi Nemzeti Múzeum alapításának és fennállásának. Már most gondolkoznunk kell rajta, hogy mivel ünnepeljük meg centenáriummunkat. Egy évkönyvvel, valami díszes albummal, amelyben szépen megírjuk, hogy száz év alatt mi mindent tettünk, s finoman elhallgatjuk, hogy miket mulasztottunk el? Ez kisszerű dolog volna! Adva van a méltó tárgy: a hátralévő tizenhárom esztendő alatt, országos mozgalom megszervezésével, s a velünk szemben fennálló tartozások behajtásával, építsük fel az Erdélyi Nemzeti Múzeum korszerű székházát!"

A dolgok tulajdonképpen ilyen irányt is vehettek volna. De nem ilyen irányt vettek.

– *Fabián E.*: György Lajos túl sokat froghatott a Balogh Edgár társaságában.

– *Molnár G.*: Nem hinném. A Balogh Edgár ábrándjai vaskos illúziók, mindig az adott helyzetet szépítették és szépítik meg. György Lajos nem a rideg valóság ideológiai átpoétizálását végzi itt el, hanem épp ellenkezőleg: lemezteleníti a valóságot, kétségbeejtő, természetellenes, abszurd mivoltát mutatja meg azáltal, hogy következetesen gondolkodik, hogy rámutat: mi volna a természetes. Tudjuk, mi történt az államosítással felszámolt Erdélyi Múzeum „centenárium”-án. Ekkor szüntették meg a Bolyai Tudományegyetemet, amelynek fizikai előadótermében (vajon hol, melyik épületben lehetett?) György Lajos 1946-os megnyitóbeszédét tartotta. Mi ma ugyanilyen világosan látjuk, hogy mi volna a természetes. A különbség csak az, hogy mi tudjuk azt is: soha nem lehet részünk belőle. Bár lehet, hogy György Lajos is tudta.

– *Balázs S.*: Borzasztóan pesszimista vagy. Az Éva tanulmányában három alapfogalom van: a helyzet, a helyzettudat és az identitástudat. Szerintem ezt a hármas szerkezetet dialektikus mozgá-

sában kell nézni. Nincs abszolút értelemben vett, egyszer s mindenkorra adott helyzet, a helyzetek szakadatlanul változnak. És ha ez így van, akkor kérдем én: milyen alapon vetítjük bele a jövőnkbe a mai helyzetünket? Márpedig te ezt teszed. Nem gondolsz arra, hogy itt változások is történhetnek. És ha túl leszünk ezen a mostani átmeneti állapoton, akkor a helyzetünkkel együtt majd a helyzettudatunk is megváltozik.

– *Molnár G.*: Félreértesz engem. Én pszichológiailag, lelkileg egyáltalán nem vagyok pesszimista. Intellektuálisan vagyok az. És talán éppen azért lehetek az, mert „lelküлетem” irracionálisan bizakodó. Az Éva tanulmányában például éppen az intellektuális „kíméletlenség” tetszik nekem, az, hogy legmélyebben gyökerező lelki tartalmainkat is hideg analízisnek veti alá. Kevésbé tudom azonban elfogadni a tanulmányban csak rejtetten, a mai előadásban viszont explicit formában is felbukkanó „ideológiaválogató” szempontot, azt, hogy bizonyos magatartásformákat, illetve ideológiákat előnyben részesít a bírált ideológiai képlettel szemben, ahelyett, hogy minden magatartásformát és minden ideológiát a helyzet „objektív kilátástalanságá”-nak viszonylatában, a maga belső logikája szerint értelmezne és explicit értékelés nélkül értékelné. Mintha azt mondaná, hogy lehetséges volt és talán ma is lehetséges egy, a transzszilvanizmusnál érvényesebb, adekvátabb, konstruktívabb ideológia.

– *Bíró B.*: Éva minden ideológiát elutasít.

– *Molnár G.*: Erre rá lehet kérdezni. Elképzel-e valamilyen konstruktív ideológiát vagy nem?

– *Bíró B.*: Nem képzel el. Épp ennek a kimondásával fejeződik be a tanulmány.

– *Gyimesi É.*: A szövegben valóban nem utalok egy konstruktív ideológia lehetőségére. De – mint említettem – a Magyar Kisebbség ideológiáját igenis konstruktív, ütőképes ideológiának tekintem, szemben a transzszilvanizmussal, amelynek a reális ütőképességét kétségbe vonom. A transzszilvanizmus kritikáját nyújtom, mert egy példátlanul diszharmonikus eszmény követésére szólít fel –

csak a szenvedést eszményítő kereszténység hasonlítható hozzá. Ilyen értelemben a transzszilvanizmus tulajdonképpen keresztény és azon belül is túlnyomóan református ideológia. De az ironiát sem fogadom el, mint magatartásmodellt vagy ideológiai eszményt. Mi a megoldás? Ezzel a kérdéssel zárul a tanulmány. Gáll Ernő, aki olvasta a tanulmány első változatát, a maga nagyon gyakorlatias módján azt mondta nekem erre, hogy ha a transzszilvanizmust elvetjük, akkor most ki kell találni valamilyen más ideológiát. Én erre azt válaszoltam, hogy ehhez mindenképp nyilvánosságra lenne szükségünk. Guszti vitaindító előadásában és annak vitájában kifejtette, hogy itt miről van szó, hogy miért nem lehet nekünk ma ideológiánk. Mind törhetjük itt a fejünket, mi, akik még szeretnénk valamit csinálni, a jobbnál jobb elgondolásokon, ha azok egyike sem válhat tömegérdekek kifejezőjévé. Ezért én a személyes helytállás mindenre külön háramló felelősségét tartom ebben a pillanatban a legfontosabbnak. Ahhoz, hogy ideológiát művelhessünk, nincs megfelelő nyilvánosságunk, nincsenek intézményeink. Mindenesetre, ha nem jön a háború, annak minden következményével, ha Románia polgári demokrácia marad, akkor a Magyar Kisebbség ideológiája rendkívül konstruktív szerepet játszhatott volna – ebben az értelemben, tehát tulajdonképpen csak visszamenőlegesen, valóban előnyben részesítem ezt az ideológiát, mert az a lehető legjobb klasszikus politológiai-jogi hagyományokra támaszkodó, átgondolt, fogalmilag precízen kifejezett, képzett jogászok által szakmailag megfontolt és megvitatt, kielélt ideológia volt. Ezen kívül tényleg egyetemes távlatokban tudott gondolkodni, nem csúszott bele abba a regionalizmusba, amelybe a Kós Károly-i vonal – és amelyből a transzszilvanizmus kiindult – beleszúszott, amikor azt hangsúlyozta, hogy mi külön entitás vagyunk, évszázadokon keresztül külön fejlődtünk stb. Ezzel csak alájátszott a bennünket az egyetemes magyarságról amúgy is leszakítani kívánó tendenciának. Jakabffyék nem játszottak ennek alá.

– *Molnár G.*: Csakhogy Ernő *A tudatosság fokozataiban* éppen azt hangsúlyozza, hogy a transzszilvanizmus olyan liberális, tehát nyitott ideológia volt, amely nem is törekedett egyöntetűsége, amelybe Kós Károly is és Molter Károly is belefért. Minden azon múlik, hogy mit is értünk transzszilvanizmuson. Te végeredményben nagyon világosan és őszintén leszögezed a *Gyöngy és homok*-ban, hogy a transzszilvanizmusról mint sajátosan irodalmár-ideológiáról, mint irodalmárok ideológiájáról beszélsz, és így mindaz, amit erről az ideológiáról, erről az ideológiai implikációjú irodalmi és erkölcsi magatartásról állítasz, csakis a szűkebb, irodalmi értelemben vett transzszilvanizmusra vonatkozik.

– *Gyimesi É.*: Az a közös az irodalmár és az ideológus transzszilvanisták – például Tavasz Sándor, Imre Lajos – között, hogy erkölcsközpontúak. Márpedig a szó szoros értelmében vett ideológia sohasem erkölcsközpontú. Mihelyt erkölcsközpontú, akkor már nem ideológia. Makkai például, aki tényleg nem irodalmár, hanem sokkal inkább ideológus, végül látványosan meg is tagadja a transzszilvanizmust. A klasszikus ideológia-alkotásban az erkölcs nem szokott középpontban állni.

– *Molnár G.*: A klasszikus liberalizmus és végeredményben a neoliberalizmus is éppen ellenkezőleg, határozottan erkölcsközpontúnak tekinthető. Amit te itt mondasz, az egy sajátos, a konzervativizmusra és a marxizmusra érdekes módon egyképpen jellemző értelmezésre emlékeztet engem, amely csak a pusztá érdekérvényesítés eszköztét látja az ideológiában.

– *Bíró B.*: De az ideológia elsődlegesen az is. Az etnikum csak másodlagosan játszik benne szerepet.

– *Fábián E.*: A liberalizmus éppen hogy a primér „természeti” érdekek alárendelését jelenti az erkölcsi elveknek. A Magyar Kisebbség értékelésére visszatérve: én alaposan áttanulmányoztam Jakabffy folyóiratát, amelyet nagyra értékelek – és nemcsak azért, mert a lap, nagyon objektíven, helyt adott a transzszilvanizmusvitanak is –, de szerintem arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a Magyar Kisebbség mégiscsak mereven kötődött a magyar

konzervativizmushoz. Lényegében sem társadalmi, sem kulturális vonatkozásban nem hozott újat, hanem megmaradt a magyar konzervatív liberalizmus álláspontján. Jakabffyék lényegében még Tisza István nemzetiségi politikájához is pozitívan viszonyultak, amit szerintem végképp nem lett volna szabad megtenniük.⁷⁷ A transzszilvanizmus meglátásom szerint sokkal korszerűbb és európaibb, szellemileg kifinomultabb vonalat képviselt, akkor is, ha erkölcsközpontú volt.

– *Salat L.:* Van itt egy terminológiai zavar. Amikor Éva erkölcsöt mond, akkor azt hiszem, a moralizálásra gondol. De az erkölcsiség egészen más dolog: a másokkal szembeni felelősségvállalás igényének a kinyilvánítása. Az erkölcsiség: követelmény. A transzszilvanizmus éppen ezt nyújtja: lehetővé kívánja tenni, hogy példaként állítsuk a másik ember elé azt, amit a magunk számára érvényesnek tekintünk. Lehet, hogy a Magyar Kisebbség megengedhette magának, hogy ne legyen tekintettel a partikularitásra, arra a vonalra, amelyet itt Ernő képvisel. A transzszilvanisták mindenesetre úgy érezték, hogy épp ezt nem engedhetik meg maguknak. Ugyanezt mondhatom a herderi kultúrnemzet fogalmát illetően is: e fogalomból kiindulva elítélhetjük vagy visszautasíthatjuk mindenféle partikuláris elgondolás jogosultságát, de azt azért nem lehet tagadni, hogy ebben a mi – partikuláris – helyzetünkben vannak olyan elemek, amelyekről egyszerűen nem tekinthetünk el egy olyan helyzetértelmezés során, amely egyúttal feltétlenül helyzetértékelés is. Ezért a rigurozítás követelménye itt tulajdonképpen illúzió, mert amikor például Éva a helyzetet axiológiailag szeretné tisztába tenni, olyasmire vállalkozik, ami keresztülvihetetlen, mert magában a helyzetfogalomban benne van az axiológiai dimenzió.

⁷⁷ A Tisza István köréhez tartozó fiatal Jakabffy Elemérnek a magyar parlamentben kifejtett konzervatív nemzetállami álláspontjáról 1. Ágoston Vilmos: *Az erdélyi kettőstudat*. In: *Provincia 2000*. Pro Europa Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 39–41.

Mivel a Gyimesi Éva tanulmányában felmerülő módszertani problémákkal, amelyek döntően az ideológiakritikai követelménynek az ideológia-teremtés mechanizmusára való átviteléből adódnak, külön tanulmányban foglalkozom, most nem megyek bele további részletekbe.⁷⁸

– *Lőrincz Cs.*: Nemrég olvastam el Kacsó Sándor néhány eddig kiadatlan írását, amelyeket Guszti ajánlott a figyelmünkbe, és amelyekről Levente ír most tanulmányt; ezek arra figyelmeztetnek, hogy a transzszilvanizmusban – mint erre Guszti is utalt az előbb – nemcsak az irodalmi beállítódást kell keresni, hanem mást, politikumot és ideologikumot is. Ha ezeket is számításba vennénk, akkor talán nem jutnánk arra a következtetésre, amelyre Gyimesi Éva, hogy ne tudjunk körvonalazni semmiféle megoldást. Szerintem a „gyöngy és homok” szimbólumrendszer által sugallt magatartásmintát valami ellensúlyozta *magán a transzszilvanizmuson belül*. A transzszilvanizmus nem merült ki ennyiben. Ebben talán az is befolyásolhatta Évát, hogy az egyetlen csoport, amely a „gyöngy és homok”-attitűdöt újabban felvállalta, a Farkas Árpádék csoportja, az ún. második Forrás-nemzedék, valóban csak ezt az ún. irodalmár erkölcsiséget vitte tovább az eredetileg sokkal komplexebb transzszilvanista hagyományból.

– *Gyimesi É.*: A Kacsóval kapcsolatos megjegyzés nagyon megfontolandó, hiszen Kacsó a Helikonisták köréből szól. Bírálja a transzszilvanizmust, de tény, hogy nem szakít vele. Ő belülről bírál – de pontosan azt, amit én is. Amikor most elolvashattam ezeket az írásait, teljes mértékben egyetértettem velük. De ne feledjük, hogy ez már a Vásárhelyi Találkozó után volt, és Kacsó törekvései lényegében már egy olyan újrealizmust képviselnek, olyan realista kisebbségpolitikai alternatívát, amit nagyon nehéz volna transz-

⁷⁸ Salat Levente *A kritika dilemmái* c. reflexiója a *Filippika az idő ellen* c. kötetben jelent meg (Ariadné Könyvek, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1996, 56–77.). A szerző a Jegyzetekben megemlíti, hogy tanulmánya a Limes-kör 1996. novemberi találkozájára készült (i. m. 218.).

szilvanizmusnak tekinteni. Ez már cselekvő ideológia akar lenni, nem irodalmár-ideológia. Ezért én már nem is tekintem igaziból transzszilvanistának. Sokkal közelebb áll a Magyar Kisebbség vonalához, és ha jól emlékszem, Kacsó meg is nyilatkozott a Magyar Kisebbség-beli politikai irányvonal oldalán.

Ami a másik megjegyzést illeti, valóban csupán a Farkas Árpád nemzedéke tekinthető az ún. neotranszszilvanizmus képviselőjének, de az ő költészetük kisugárzása a legnagyobb, a legerőteljesebb, még a Szilágyi Domokosék rovására is. Meg kell nézni olvasásszociológiailag, hogy a Székelyföldön, ott, ahol bizonyos értelemben a költészet tömeghatásáról beszélhetünk, kik a legnépszerűbb költők. Nem Szilágyi Domokos vagy Lászlóffy Aladár avantgardizmusa, hanem a Farkas Árpádék ideológiája és az általuk képviselt költészet típus. Ez – tömeghatását tekintve – sokkal jelentősebb, mint például Szilágyi Domokos költészete.

– *Lőrincz Cs.:* Én mégis kételkedem abban, hogy ez a bizonyos „gyöngy és homok”-attitűd egyáltalán elképzelhető volna az intellektuális *communitas*on kívül.

– *Gyimesi É.:* Lehetséges. Mindenesetre, amikor én egyszer, Tompa László költészete kapcsán vagy Farkas Árpádékra utalva, bírálni mertem ezt a magatartást – nyilvánosan, nyolcvan magyartanárral előtt –, akkor tömegfelháborodást, valóságos botrányt váltottam ki. El kell gondolkodnunk azon, hogy itt nemcsak intellektuálisan reflektált magatartással állunk szemben, hanem egy nagyon mélyen átélt, különösen a székelységben fellelhető megmaradási elvvel vagy inkább megmaradási ösztönrel.

– *Fabián E.:* Ez így van.

– *Bíró B.:* De nemcsak erről van szó, mert a dolognak van egy pontosabban volt egy ideológiailag nagyon erősen megalapozott vetülete is. A romániai magyarság kultúrájában államhatalmi eszközökkel képviselt nemzetiségi ideológia talán kizárólag Kovászna megyében létezett, ahol a megye kulturális és államvezetése egy adott ponton, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján ezt a fajta in-

tellektuális magatartást majdhogynem államvallássá tette. Így van, Ernő, vagy nincs így?

– *Fábián E.*: Így van.

– *Bíró B.*: Ez a romániai magyarság történetének egyik csodája. Szerintem negatív csodája. Sylveszter Lajos például, aki akkor a Megyei Művelődési Bizottság elnöke volt, ezt a vonalat hatalmi eszközökkel is képviselte. Amivel persze nem szeretném az ő kétségtelen érdemeit kisebbiteni.

– *Gyimesi É.*: Tévedés ne essék azért, mert – ha vannak is esztétikai fenntartásaim – azt, amit Tompa László megélt, mondjuk *A magányos fenyőben*, én magamévá teszem. Érzelmileg, vagy a pusztá ittléttemmel és ittmaradásommal is, azt képviselem.

– *Bíró B.*: Igen, a Farkas Árpád magatartásával végeredményben én is szeretnék azonosulni, de nem tudok.

– *Fábián E.*: Ez túl sarkított fogalmazás. Ez is egy lehetséges magatartás, egy lehetséges kifejezési forma, amellyel szemben toleránsaknak kell lennünk, és amelynek el kell ismernünk a létjogosultságát.

– *Molnár G.*: Annál is inkább, mivel ez a magatartás a mi *gemeinschaftlich* lelkületünkben gyökerezik, amelyről én korábban beszéltem, és amelytől úgysem tudunk megszabadulni anélkül, hogy egyúttal nemzeti identitásunk élményszerűségétől is meg ne szabadulnánk. Lehet, hogy az idő, a kor így is, úgy is „megszabadít” majd tőle egyszer bennünket, vagy ha bennünket már nem is, de a fiatalabbakat talán igen, úgyhogy én azt mondanám, hogy *ameddig vannak ilyen költőink, addig figyeljünk oda rájuk*, mert ők ezt a talán kiszikkadásra ítélt közösségi lelkületet, közösségi érzületet táplálják bennünk. Más kérdés, hogy a legszentebb érzület is deformálódik és degradálódik, ha kizárólagosságra tör, ha az intellektust is uralni akarja. Ez ellen tiltakoznunk kell, és lehet, hogy rá is fogunk majd kényszerülni, hogy állást foglaljunk a közösségi lelkület „szentségével” való visszaélés ellen, éppen úgy, ahogy most a közösség egzisztenciáját veszélyeztető – de hozzánk képest külsőleges, „idegen” – tendenciák ellen állást foglalunk.

– *Molnár G.*: Végül Lőrincz Csabát kérném meg, hogy pár szóban reflektáljon a mai és az eddigi beszélgetéseink során kifejezésre jutott álláspontokra, tekintettel arra, hogy néhány hét múlva véglegesen Magyarországra költözik, és így következő találkozónkon már nemigen vehet részt.

– *Lőrincz Cs.*: Ezt nyilván nem tudom most megtenni. Esetleg utólag. Csupán álláspontom érzelmi-tapasztalati hátterére szeretnék röviden utalni. Én azt az álláspontot, amelyet Éva vagy Ernő vagy Guszti képvisel, sajnos nem tudom elfogadni. Miért? Mert én nem tartom lehetségesnek a végtelenségig az identitástudat és a helyzettudat különválasztását. Ez szerintem elméletileg és egzisztenciálisan is lehetetlen. Nekem, környezeti és nemzedéki meghatározottságaimnál fogva, nem voltak olyan élményeim, mint amilyenek nektek voltak. Amikor az én nemzedékem egyáltalán eszmélni kezdett, akkor már csak sorozatos kudarcélményekben volt része. Nekem, nekünk nem volt részünk például abban az 1978-81-es eufóriában sem, amelyről Guszti olyan sokat beszélt, amikor ő még hitt abban, hogy a lengyelek meg tudják valósítani azt a bizonyos áttörést. Amit én tulajdonképpen törvényként el tudok fogadni, és erre irányul minden törekvésem, az az, amit végül is biztosnak érzek. Ezért vonz engem a megismerés, az, hogy próbáljam biztosítani ismereteimet és ismereteimen keresztül egzisztenciámat. Mert ami számomra egyelőre a helyzet fogalmába beemelhető – az a kudarcélmény. Ha ez így van, és ha nekem nincs amiért elkülönítenem a helyzettudatot és az önazonosságtudatot, akkor ebből sajátos álláspont következik. Nem a tragikus irónia álláspontja, amiről Éva beszél, hanem az egzisztenciális iróniáé. Ez bizonyos vonatkozásban több, mint a tragikus irónia. Miről van szó? Arról, hogy saját egzisztenciám nevében, lévén hogy saját egzisztenciámon kívül nem találok semmiféle értéket környezetemben, lemondok mindenről, hogy egzisztenciámat valahogy

biztosítom, mert akkor talán mégiscsak található valamiféle értéket. Én ezért...

– *Balázs S.*: Ezért mész el.

– *Lőrincz Cs.*: Hát igen.

– *Balázs S.*: Jó, de van a helyzet – és van a helyzettudat. A helyzetet fel lehet adni, de meg lehet őrizni a helyzettudatot. Ez a helyzettudat továbbélhet bennem akkor is, ha objektív helyzetem megváltozik. És akkor, ha más körülmények között is, mégiscsak megmaradok erdélyinek. A mi helyzettudatunkat meg lehet őrizni, sőt fel lehet ébreszteni nemcsak itt, hanem bárhol a világon.

– *Lőrincz Cs.*: Azt hiszem, nem is lehet másként.

– *Balázs S.*: De nagyon is lehet. Nagyon sokan vannak, akik már Biharpüspökinél vagy Hegyeshalomnál feladják erdélyiségüket.

– *Molnár G.*: A fő probléma szerintem az, hogy mit is értünk erdélyiségen. Azt hiszem, az erdélyiséget, a mi erdélyi életvilágunkat elsősorban nem úgy kell magunkban hordoznunk, mint valami programot, mint valami külsőlegességet, hanem mint vágyódást, mint a hiány teljességét. Amikor György Lajos kapcsán azt mondtam, hogy mi tudjuk: immár soha nem lesz részünk a természetes világból, akkor ezt azokra is értettem, akik elmentek vagy elmennek. Az Erdélyi Múzeum palotája Kolozsváron feltehetően sohasem fog már felépülni, de vannak más paloták, ahol ugyanúgy vagy úgyabbul „fornak és kerülnek tervszerű kivitelre” a jobbnál jobb tervek, mint ahogy György Lajos megálmodta, és ahova kis szerencsével még eljuthatnak közülünk egyesek. Ám soha nem lesz ott az a város, az az *Umwelt*, az a *Mitwelt* és az a *Vorwelt*. Az a város és az az ország nincs. Ezért leszünk, lehetünk mi – bárhol élünk is – egy láthatatlan, a valóságot gyökerében megkérdőjelező világ polgárai.